

SERGEJ MEDVEDĚV

NÁVRAT RUSKÉHO LEVIATHANA

PISTORIUS & OLŠANSKÁ

PRIUS
PISTO

SERGEJ MEDVEDĚV

NÁVRAT
RUSKÉHO
LEVIATHANA

SERGEJ MEDVEDĚV

NÁVRAT RUSKÉHO LEVIATHANA

Z ruštiny přeložil Libor Dvořák

Pistorius & Olšanská
Příbram 2019

Tato kniha vychází s laskavou podporou Ministerstva kultury ČR.

© 2018 by Sergei Medvedev
Překlad © Libor Dvořák, 2019
Fotografie © Pavel Lisicyn/Sputnik, 2015

ISBN 978-80-7579-056-9 (PDF)
ISBN 978-80-7579-048-4 (tištěná kniha)

PŘEDMLUVA

23. února 2014 stál prezident Putin vysoko na tribuně stadionu Fišt v Soči a sledoval závěrečný ceremoniál zimních olympijských her, jejichž vítězem se stala ruská reprezentace, která tu poprvé za dlouhá léta získala prvenství v neoficiálním medailovém pořadí národů. O dopingové aféře, která za triumfem ze Soči stála, svět ještě nic nevěděl. V té chvíli šlo o Putinovo osobní vítězství, o celosvětovou demonstraci Ruska, které on osobně vybudoval – s aspiracemi na globální vůdcovství, s vertikálou moci, s mrakodrapy v Moskva City, s vítězstvími na sportovních i ropně-plynových frontách a s pohádkově nákladnou zimní olympiádou uspořádanou v subtropích.

Ráno téhož dne, tedy 23. února, bylo v Kremlu rozhodnuto o anexi ukrajinského Krymu. Na poloostrov začali vysazovat příslušníky ruských zvláštních jednotek v uniformách bez distinkcí, příslovečně „zdvořilé lidi“, kteří postupně obsazovali strategické body. Ani ne za měsíc, 17. března, vyhlásil Krym nezávislost a už další den byl začleněn do Ruské federace. Rusko tak zahájilo střemhlavý pád ze sočského Olympu a proměnu z triumfujícího státu a člena skupiny G8 v darebácký stát, vystupující proti mezinárodnímu právu a zavedenému světovému řádu, jenž postupně zpřetrhává všechny nitky, které ho spojovaly s okolním světem, a boří všechny stabilní globalizační struktury vybudované v Rusku za čtvrtstoletí postsovětské transformace.

Dnes, po téměř pěti letech, je konec tohoto volného pádu stále v nedohlednu: 18. března 2018, tedy na výročí anexe Krymu, byl Vladimir Putin za obrovské podpory obyvatelstva zvolen do již čtvrtého, šestiletého prezidentského období, končícího až v roce 2024. Svou rétoriku přitom buduje na nacionalismu, militarismu a agresivní konfrontaci se Západem. Rusko se změnilo v *rogue state*, v trvalém symbolickém souboji se Západem neustále zvyšuje sázky a obyvatelstvo země se tak změnilo v rukojmí ruských geopolitických ambic. Začátek této smrtelné spirály ale nutno hledat právě v únoru 2014, v rozhodnutí anektovat Krym – proto taky dnes my všichni žijeme v postkrymském světě.

Tím „my“ míním i zahraniční čtenáře této knihy: toxicita nového ruského režimu okamžitě překročila hranice Ruska i Ukrajiny a už 17. července 2014 během bojových akcí rozpoutaných proruskými separatisty na ukrajinském východě byl raketovým systémem Buk, dodaným z Ruska, sestřelen malajsijský boeing, na jehož palubě zahynulo všech 298 cestujících a členů posádky z celkem deseti zemí. Pak přišla intervence ruských hackerů do volebních procesů v Americe i Evropě, pokus o vyvolání převratu v Černé Hoře, angažmá v syrské občanské válce a barbarské bombardování Aleppa i jiných syrských měst, které způsobilo obrovské škody. A nakonec v březnu 2018 přišla i otrava v anglickém Salisbury, kdy při pokusu o zavraždění bývalého ruského rozvědčíka Sergeje Skripala a jeho dcery Julie použili útočníci chemickou zbraň – lepší, či spíše horší, metaforu pro toxicitu ruského režimu si snad ani nelze vymyslet.

Tato kniha je pokusem pochopit, kde se tenhle režim vzal a jak se utvářel, zda je logickým pokračováním postsovětské transformace či naopak dramatickou proměnou scénáře z vůle jediného člověka. Zda je tento režim výlučně ruským vynálezem, nebo projevem světových snah o deglobalizaci a návrat národních států s jejich starými pocity ukřivděnosti a neukojenými ambicemi, jejichž integrální součástí se stal brexit a zvolení Donalda Trumpa americkým prezidentem.

Vladimir Putin se nepochybně stal věrozvěstem a ztělesněním globálního návratu klasického státu. Vycházel přitom ovšem z ruské tradice samoděržavné moci, poukazující k časům před šesti stoletími, kdy se jakožto následník Zlaté hordy rodil Moskevský stát. Sledovat něco takového pro mě jakožto pro historika bylo mimořádně zajímavé: viděl jsem, jak se vracejí tradiční formy moci a podřízenosti, formy totalitního myšlení i čistě sovětské slovní obraty, praxe státního přerozdělování i rituály hierarchizované společnosti, připomínající jak Brežněvovu éru, tak stalinismus, nevolnictví i časy Ivana Hrozného. Jako by se ruské dějiny odehrávaly znovu a reprodukovaly většinu sociálních, politických i ekonomických stereotypů – jako by Rusko opět sklouzávalo do staletých historických kolejí.

Dvě desetiletí Putinovy vlády se stala obdobím návratu státu v jeho dějinné úplnosti – s privilegii elit a přesně cílenými represemi, s opovrhováním zákony i prostým občanem, s velmocenskou rétorikou a válkami o imperiální dědictví. Klíčové v tomto ohledu bylo třetí Putinovo prezidentské období v letech 2012–2018: právě na tato léta připadá potlačení občanského protestu ze zimy 2011–2012, přijetí odiózních represivních zákonů (které kupříkladu zakázaly adopci ruských dětí cizinci či kriminalizovaly „homosexuální propagandu“), anexe Krymu, válečné konflikty na Ukrajině a v Sýrii a vedení nevyhlášené „hybridní války“ se Západem. Jako by se najednou otevřela brána do minulosti a na politickou scénu se vrátil ruský pravěk se všemi dinosaury samoděržaví a imperialismu.

Právě v těchto letech třetího Putinova prezidentství, ve stínu rodícího se ruského revanšistického represivního režimu, vznikaly eseje, které tvoří tuto knihu. Jsou to črty z nejnovějších ruských dějin, variace na hlavní téma, tedy návrat autoritativního státu a jeho boj s různými sférami občanské, územní a symbolické autonomie. Je to kronika ofenzivy státu proti vlastním občanům, stvrzování suverénních práv tohoto státu vůči našemu prostoru, našemu tělu i naší paměti.

Kniha je rozdělena do čtyř částí, z nichž každá popisuje jednu z „válek“ ruského státu:

1. *Válka o prostor* – od bitev o moskevská náměstí a bulváry mezi mocí a protestním hnutím až po symbolické akce z oblasti „rozšiřování“ ruského území, kam patří třeba plány kolonizace Arktidy; od postimperiálního dobrodružství na Krymu a v Donbasu až po neokoloniální válku v Sýrii.

2. *Válka o symboly* – boj o symbolickou dominanci napříč historickými místy, znaky, rituály a performancemi moci. Do této kategorie patří třeba Kreml a Rudé náměstí jakožto lokality vyložené sakrální. Totéž platí o vojenských přehlídkách a vlastenecky koncipovaných memoriálních areálech, fungujících jako jakési rezervace státní suverenity. Jedním z hlavních symbolů moci se pak staly strategické jaderné rakety – jak ty projíždějící ulicemi Moskvy, tak ty, které zdobí módní trička či hrozily Západu z obrovských obrazovek během předvolebního projevu Vladimira Putina v březnu 2018. Právě rakety se staly symbolickým základem nové ruské sebereflexe.

3. *Válka o tělo* – nová sféra státní regulace, která se obzvláště výrazně projevuje po roce 2010. Jde o praxi, o níž Michel Foucault mluví jako o „biopolitice“, tedy o vpád státu do soukromého života občanů a jejich spotřebitelských, sexuálních a reprodukčních praktik. Tady připomeňme rozsáhlý boj s gay-propagandou a zahraničními adopcemi ruských dětí, povinnou náboženskou výchovu ve školách či symbolické ničení západních potravin, které se dostaly na seznam ruských protisankcí. Moc se dere i do míst, která byla dřív považována za výhradní hájemství soukromého života, a vstupuje do našich obývacích, ložnic, kuchyní, a dokonce i ledniček. Tím reglementuje naši tělesnost jako celek, což maskuje potřebami demografickými, ale hlavně tím stvrzuje jakousi „sexuální suverenitu“ ruského státu.

4. *Válka o paměť* – zahrnuje aktivní historickou a historiografickou politiku státu, počínaje vydáním jednotné školní učebnice dějepisu přes kult Dne vítězství 9. května a plíživou rehabilitaci Stalina až po boj s „falzifikacemi dějin“. Ruský stát rezignoval na vytváření budoucnosti a místo toho žije sny o hrdinské minulosti, vytváří mýtus o ruských dějinách jakožto nepřetržitým sledu vítězství, ale zároveň se bojí přiznat chyby a prohry, jakékoli traumatické vzpomínky pro jistotu potlačuje.

Společným jmenovatelem těchto čtyř válek je boj o „suverenitu“, čímž Kreml rozumí neomezenost státní moci a její nezávislost na jakýchkoli vnějších silách. Moc chce kontrolovat geografické a symbolické teritorium Ruska, kolektivní tělo a kolektivní paměť národa. Nad těmito bitvami pak vysoko ční figura suveréna, prezidenta Putina, a není náhodou, že v textech této knihy se neustále opakuje jméno hlavního teoretika suverenity ve 20. století, německého právníka Carla Schmitta, tolik populárního mezi prokremelskými politology.

Rozhodně by ale nebylo správné spojovat návrat ruského autoritativního státu pouze s Putinem – ten je spíš jen jakýmsi samoznakem, ztělesňujícím a symbolizujícím historický cyklus, totiž věčný návrat ruského Leviatana. A není to Putin, kdo křísí klasické modely ruských dějin – dějiny samy se po roce 2000 zhmotnily ve figuře Vladimira Putina, který se, jak trefně poznamenává spisovatel Viktor Pelevin, stal ruskou národní ideou.

Máme se tedy postkrymského Putinova Ruska bát? Hegel kdysi psal, že historie se vždy odehrává dvakrát – jednou jako tragédie, kdežto podruhé jako fraška. A přes veškerou hrůzoplnost jednotlivých zločinů režimu, jako je třeba bratrovražedná válka na Ukrajině či již zmiňovaný sestřelený boeing, vstoupila současná ruská říše do závěrečné, sekundární, imitační fáze svých dějin – proto hodně textů v této knize líčí falza, simulace a klamné historické rekonstrukce. Nové ruské tažení v zájmu suverenity může nejednou být i smrtelné, ale jako celek už to jsou jen fantomové

bolesti, zápasy unaveného impéria, které přežilo svou dobu, vydrancovalo zásoby svého nerostného bohatství a teď vede na svém neúprosně se zmenšujícím území ústupové boje. Pozorovat tyto bitvy je někdy děsivé, jindy poučné, ale nejčastěji ze všeho to bývá směšné. A tak právě tahle kniha vznikla na křižovatce historické intuice a komických intonací.

Moskva, květen 2018

Část první

VÁLKA O PROSTOR

Suverénní bezcestí

Děsivější než naše silnice může být už jen jedna věc – opravy těchto silnic. Svědkem jedné takovéto lokální katastrofy jsem se stal docela nedávno, když jsem se autem vydal z Moskvy po federální dálnici M9 Baltija do estonského Tartu. Tato silnice, vedoucí přes území Tverské a Pskovské oblasti, popravdě nikdy nevynikala kvalitním povrchem, takže znalci poměrů do Pobaltí raději jezdili po minské trase, ale tentokrát se stalo něco mimořádného i s ohledem na celkový stav ruské silniční sítě: pouhých 250 km od hlavního města tu prostě skončil asfalt. Ne někde v Zabajkalsku či na východní Sibiři, ale přímo v srdci evropské části Ruska se federální dopravní tepna změnila v uježděnou polní cestu s příšernými jámami, v nichž na vás číhal až metr blátivé břečky. Plazily se po ní obrovité návěsy kličkující sem a tam; některé se tu a tam srazily, jiné sklouzly do příkopu. V protisměru se občas objevily ublácené osobáky s moskevskými čísly, s jejichž řidiči jsme si vyměňovali ironické úsměvy. Tu a tam se dala potkat i auta se zahraničními poznávacími značkami – viděl jsem třeba portugalský vůz, jehož posádka hekticky fotografovala ze všech oken a zjevně se těšila, jak bude něco takového líčit vnučatům.

Těch sto kilometrů bez asfaltu jsem překonal za čtyři hodiny a za celou tu dobu jsem neviděl ani jediného stavebního dělníka, ani jediné policejní auto, žádnou techniku a žádné tabule, které by informovaly o plánované době oprav a možnosti objížděk – jednoduše tu jen zmizel asfalt. U pumpy jsem se dověděl, že asfalt firma odstranila počátkem podzimu a nikdo se ani slovem nezmiňnil, kdy se lidé a stroje zase vrátí. Silnice už čtvrtý měsíc vypadala jako po náletech z konce roku 1941, za bojů našich s Němci někde kolem Rževa či Velikých Luk. U stejné pumpy mi vyprávěli také o francouzském kamionákově, který myslel, že se zamotal na polních cestách, a ptal se, jak se dostane na hlavní tah. Tak mu vysvětlili, že právě tohle je hlavní silnice vedoucí z Evropy do Moskvy.

Pochopil jsem tady dvě věci. Zaprvé jsme se ocitli v nové situaci, jejíž jméno je absolutní beztrestnost. Ještě před pěti lety bylo v Rusku těžké představit si něco takového – pravda, z rozpočtu se dalo krást i tehdy, ale zároveň bylo třeba nějakou činnost alespoň předstírat. Dnes je možné cokoli a nikdo za nic neodpovídá: ve stopách banálního rozkrádání přišla totální lhovost. Jak ukazuje praxe posledních let, nikdo u nás nenese za nic odpovědnost: ani za ukradené miliardy, ani za padající družice, ani za rozpoutané války.

To je ale jen část pohromy. Horší je něco jiného – to, že přicházíme o svou zemi. Po zmiňované silnici do Estonska jezdím už skoro deset let – přesně ty roky, během nichž se podle tvrzení propagandistů Rusko nezadržitelně „zvedalo z kolen“. Jenže já na vlastní oči vidím, jak se už sto kilometrů za Moskvou rozpadá prostor přímo před očima. Silnice M9 se neustále opravuje, jenže situace je horší a horší. Podél trasy vytrvale přibývá mrtvých vesnic (v noci za desítky kilometrů nezahlednete jediné světýlko) a lidé jsou stále zamračenější – po krajnici kamsi vlečou staré sánky nebo bez naděje na úspěch stopují. Linkové autobusy tu ostatně taky není nikde vidět. S výjimkou několika čerpacích stanic, patřících velkým společnostem, je cestovní servis opravdu ubohý – jakési pochybné bufety se šašlikem, kam se bojíte vstoupit, či kůlny s náhradními součástkami pro nákladní auta. Místní obyvatelstvo podobně jako v 16. století při silnici obchoduje s dary lesa – sušenými houbami, mraženými lesními plody a nepříliš dobře vydělanými kožešinami. Samotný les přitom poznenáhlu obsazuje území, jež civilizace vyklidila: opuštěná pole a vesnice zarůstají křovinami a stromy se k silnici přikrádají stále blíž. A zatímco dřív jste co chvíli narazili na dobře ukryté hlídky dopravní policie s radary, tentokrát jsem nezaznamenal ani jedinou. Státní moc, infrastruktura, lidé, to vše se propadá do nebytí...

Problém je ale komplexnější než jedna konkrétní silnice, protože mluvíme o samotné podobě ruského státu, o jeho vztahu k prostoru, o územní suverenitě Ruska. A tak zatímco ministerstvo

spravedlnosti a Státní дума bojují se „zahraničními agenty“ a revolucemi v sousedních zemích, zatímco vicepremiér Dmitrij Rogozin všem líčí, že Rusko svou suverenitu brání v bitvě o Sýrii, na silnici M9 jsme už jakoukoli suverenitu ztratili. Protože každá suverenita má dvě strany – formální moc a kontrolu. Symboly moci na téhle trase ještě tu a tam najdete: ve městě Zubcovu vedle hotelu Beverly Hills uvidíte budovu městského úřadu s ruskou trikolorou a před Nelidovem zase u silnice zahlédnete betonový domek s nápisem „RUSKO, VPŘED!“, ale účinnou kontrolu nad prostorem už jsme ztratili. Většinou už tu není ani stát, ani infrastruktura, ani nějaké instituce a přísně vzato ani život sám.

Až uběhne další desetiletí, po téhle silnici už nikdo nepojede, ani do Puškinských Hor, ani do rodné usedlosti skladatele Modesta Musorgského v Karajevu, ani do Ostrova s jeho unikátními lyžařskými stopami, ani do starobylého Izborska, ani do bělokamenného Pskova. Nu a po dalších deseti letech z Ruska zbydou nějaké dvě desítky měst, pár okázalých infrastrukturních projektů typu olympijského Soči, okružní dálnice kolem Moskvy, několik stadionů zbudovaných před světovým fotbalovým šampionátem... a mezi tím bude jen prázdno, zarostlé řídkými lesíky, a ještě snad zpustlé silnice a cesty. Rusko se mění v příkrývku prožranou moly, v níž je víc a víc děr a pomalu už skoro žádná látka. Svou suverenitu jsme v zimě 1941 v krvavých bojích u Rževa a Vjazmy uhájili, ale teď jsme ji na cestách a silnicích vedoucích stejnými místy zase ztratili.

Dým vlasti

Dulcis fumus patriae, říkávali staří Římané – sladký je vlasti dým. V Rusku tenhle dým vdechujeme každé jaro, když se země ocitne v náruči ohně. Jakmile sejde sníh a loňská tráva vyschne, lidé běží do přírody a zapalují smetí, zmíněnou trávu, strniště i rákosiny. Podle hnutí Greenpeace u nás každoročně hoří statisíce hektarů polí a lesů, plameny spolykají 5–6 tisíc domů, za své berou usedlosti a památkové rezervace, umírají lidé, zaživa je upalován dobytek, divoká příroda, půda, rostlinstvo i všichni přečetní obyvatelé luk a lesů – to vše je poznamenáno nenapravitelnými škodami. A jak se jaro postupně sune z jihu na sever, celá země se na měsíc a někdy i na déle noří do sebezničujícího ohnivého šílenství – dokud nepřijdou první jarní lijavce a nevyraší první čerstvá zeleň.

Největším nebezpečím jsou přitom jarní svátky. Loni neštěstí udeřilo o Velikonocích, když během jediného dne, 12. dubna, vzplanulo na mnoha místech naráz Chakasko. A to nás čekala ještě větší ekologická pohroma, májové svátky mezi 1. a 9. květnem, kdy slavíme Den vítězství. Právě to je den, kdy do přírody táhnou miliony Rusů se špízy a kotlíky plnými masa na šašlik, s hudbou a spoustou dopravních prostředků. Off-roady a čtyřkolky drtí v měkké půdě sotva vzešlou travičku a pak jako na parkovišti v řadách stojí podél řek a jezer, ze zvukové techniky duní „šansony“, jak se u nás říká sladkobolným kriminálnickým baladám, všude se vznáší pach spáleného masa a v májovém soumraku se běljí první hromady smetí. Většina ruského obyvatelstva je už dávno a spolehlivě v opozici vůči vlastnímu životnímu prostředí, které uvádí do stavu jakési zprůměrované entropie, a vypalování loňské trávy je jen část velkého problému, spočívajícího ve zcela zásadní neekologičnosti naší existence.

Proč se v Rusku vypaluje tráva? Antropologové se hned rozpovídají o geneticky zakořeněných tradicích zemědělského žďáření, jemuž se naši předkové věnovali ve východoevropských lesích, kde káceli a vypalovali les, aby dřevěným popelem zúrodnili naše

chudé hlinité půdy, kulturologové zmíní archaické jarní rituály a víru v očištnou sílu ohně, kdežto představitelé ministerstva pro mimořádné situace budou mluvit o obyčejném vandalství. Faktem je, že mýty o tom, jak vypalování prohřívá půdu a obohacuje ji popelem, čímž pomáhá růstu nové trávy, jsou už dávno spolehlivě vyvráceny. Půdu rychle běžící plameny zahřejí jen docela nepatrně, zato hubí semena a trávu, klíčící těsně při povrchu, a kromě toho zabíjí užitečné mikroorganismy a drobné živočichy. Ničí se ptačí hnízda i s nakladenými vejci, čerstvě narození zajíčkové, ježci, žáby, hmyz, larvy, kukly i červi. Místo rozmanitého travního porostu se na takových místech udrží jen odolnější plevel jako lopuch nebo bolševník, a když někde vypálíte rákosí, vyroste tam zase jen rákosí. Pro tuto činnost existuje ještě jedno časté vysvětlení – snaha zapálit trávu dřív, než to udělá souseď, prostě ho předstihnout. Představa, že se tráva nemusí vypalovat vůbec, venkovánovi na mysl prostě nepřijde. Takováto „válka všech proti všem“ je vlastní krajně atomizovaným a anonymizovaným pospolitostem.

Filozof Maxim Gorjunov v těchto požárech nalézá metafyziku ruského světa: „Rusové podobně jako jejich ugrofinští předci, kteří vypalovali prales, aby ho nahradili kulturními plodinami, vypalují kulturní a politický prostor kolem sebe jen kvůli svým plynovým spotřebičům a mnohapatrovým panelákovým městům.“ Ruské jaro, jak bylo pojmenováno separatistické hnutí ruskojazyčného obyvatelstva na východě Ukrajiny, se proměnilo v ruský požár a ruský pogrom, což na sobě pocítily zejména obyvatelé Donbasu, který se proměnil v pásmo všudypřítomné sociální katastrofy.

Nejpodstatnějším vysvětlením vypalování však je iracionální představa „jen ať to všechno shoří na popel!“, nevysvětlitelné puzení ruského člověka k efektní, okázalé sebezkáze. „To je krásný oheň!“ říká si, když ho za humny zapaluje, přestože v tom ohni shoří pole, les, vesnice a nakonec i on sám. Stepní požár v sobě obsahuje Puškinovu představu lidové vzpoury, kterou popsal v *Kapitánově dcerce*, či odraz „světového požáru krve“, jež ve své poémě *Dvanáct* popsal básník Alexandr Blok, který ostatně tím požárem